4.3. Notaţii referitoare la conţinutul textului. Sub această categorie, care conţine tipuri variate, se înşiră notaţii care nu au roluri ce privesc forma textului, ele preocupîndu-se, în diferite feluri şi sub variate aspecte, de conţinutul acestuia.

4.3.1. Foarte frecvente sînt cazurile în care, din variate motive, s-a omis un segment de text, de regulă de întinderi relativ mici (de la un cuvînt pînă la mai multe rînduri). Aceste situaţii, reperabile atît în manuscrise, cît şi în tipărituri, se remediază prin notarea, undeva pe margine, a segmentului omis. Spre exemplu, „şi moarte de năprasnă în casa lui şi în dobitocul lui" (CS, 243, 7-8), iniţial a fost omis din rînd şi adăugat apoi pe margine şi în partea de sus a filei, marcîndu-se locul căruia îi aparţine prin +[1]. În aceeaşi situaţie se încadrează şi segmentul „de pămînt şi aceşti păzitori se frînge de" (CP, 356)[2]. Manuscrisul CB prezintă puţine completări de acest fel. La 85, 197 şi 361 a CB sînt notate pe margine secvenţele *văzu Simon, nu făgădui-se* şi *se îndrăgirem*, iniţial omise de către scriptor, apoi notate pe margine, însoţite de un semn (+), reluat şi în text, la locul unde trebuie citite respectivele forme verbale[3]. În acelaşi text, la p. 442, 449 şi 454 apar secvenţe de text românesc şi slavon, de diferite lungimi (aproximativ 4-5 rînduri la p. 454) care iniţial fuseseră omise. La p. 234 şi 235 a CB sînt notate pe margine, în mod aparent curios, două porţiuni din versete la care textul CB nu ajunge. Posibila cauză stă în inversarea caietelor sau în copierea anticipată a celor ce erau pe marginea textului pe care Bratul îl copia. Un caz interesant de completare apare într-o tipăritură precum CP: **ши** încheie rîndul, pe margine **пєри**, rîndul următor începe cu **рж**, apoi capătul noului rînd, se încheie prin **жδдє**, pe margine **кдсє**, rîndul următor **вwр** (225, 13-15).

4.3.2. Preocuparea pentru conţinut şi grija pentru ca acesta să fie corect înţeles de către cititor se remarcă într-un tip oarecum aparte de însemnări marginale, avînd alte funcţiuni. Astfel, în CS (253, 7-9), un copist propune înlocuirea a două rînduri din text cu ceea ce el notează marginal[4]. Cazul acesta este un semn indirect al reflecţiilor asupra traducerii sau unul care arată că se cunoşteau şi consultau şi alte versiuni ale aceluiaşi text. Totodată este şi o marcă a asumării imixtiunii în text, dată şi de nevoia de a impune o variantă mai corectă sau mai acceptabilă în ochii propunătorului, depăşindu-se felurite scrupule ce ţin de modul în care era privită traducerea textului sacru şi autoritatea versiunii traduse dintr-o limbă de cultură. (Afirmaţia rămîne valabilă sub acelaşi raport dar în alt timp, şi dacă se are în vedere că astfel de intervenţii erau menite să aducă la conformitate cu textul slavon nişte traduceri acum copiate şi care, din cine ştie ce motive, se abătuseră de la textul de tradus.)

> Ţinînd seama de faptul că, în cazul destul de multor texte, astfel de situaţii apar, trebuie avută în vedere şi o altă posibilitate, deosebit de importantă în studierea situaţiei vechilor traduceri în limba română. Este foarte posibil ca unul şi acelaşi traducător să fi consultat mai multe versiuni ale aceluiaşi text, iar, la traducere, fără vreun alt instrument de selecţie decît propria opinie, să fi tradus alternativ porţiuni din ambele texte. Totodată, pentru cazul mai sus prezentat, este posibil ca, la copiere, copistul, nu lipsit de cunoştinţe de slavonă sau de greacă, să fi revizuit traducerea românească pe care o copia avînd în faţă un text grecesc sau slavon, altul decît cel luat ca sursă de bază de către traducătorul român al cărui text îl copia. Întrucît, pentru majoritatea vechilor traduceri româneşti cunoaşterea versiunilor realmente traduse şi consultate, ori puse cumva la contribuţie reprezintă doar un deziderat care apare aproape imposibil de atins, prezenta ipoteză, deşi foarte plauzibilă şi extrem de operantă uneori, rămîne dificil de demonstrat în mod peremptoriu[5].

---

[1] Segmentul întreg era: „Va lăsa gîndine în pînea lui *şi moarte de năprasnă în casa lui şi în dobitocul lui*, derept să-ş aducă aminte de beseareca ş[i] de botejune, să-ş curăţească păcatele sale".

[2] Întregul segment era: „Iară noi ştim de unde e casa noastră *de pămînt, şi aceşti păzitori se frînge de*, noi avem vo nămestie de Dumnezeu făcută, ce în veci e în ceri". Avînd în vedere că versetul 1 din *2 Cor*. era: „Scimus enim quoniam si terrestris domus nostra huius habitationis dissolvatur, quod aedificationem ex Deo habemus, domum non manufactam, aeternam in caelis", se observă că *domum non manufactam* a fost omis (poate la traducerea în română, poate la cea în slavonă); apoi, se poate considera că finalul completării trebuia să fie *de se frînge*. De asemenea, rămîn problematice cele două ocurenţe ale verbului *a fi*.

[3] Contextele din care fac parte completările sînt: „Atunce puseră mînile spri-nşii şi priimiră Duhul Svîntu. *Văzu Simon* că cu prepusul mînilor apostoleşti dă-se Duhul Svîntu (...)", „Rugîndu era elu de multe vremi se fie la dinşii. *Nu făgădui-se*, ce dezlegă-se (...)", respectiv: „Dragilor, *se îndrăgim* unul alaltu (...)".

[4] Segmentul marcat din: „Aceşte sintu *ceia ce nu se-au sculatu înainte preotului cîndu vine de la beseareca domnului Dumnedzeu*, dereptu ace se muncescu", marginal: *giudeţele ce giudec de ce lu giudec der*[*ep*]*t*". Alături de interpretarea autorului ediţiei s-ar putea avea în vedere şi posibilitatea ca segmentul marginal să fie compus dintr-o serie de completări faţă de unele omisiuni. În acest caz, întregul segment ar fi: „Aceşte sintu *giudeţele ce giudec, ceia ce nu se-au sculatu înainte preotului cîndu vine de la beseareca domnului Dumnedzeu, de ce lu giudec* dereptu ace se muncescu".

[5] Sînt de menţionat încercările lui Al. Mareş, din *Originalele primelor traduceri româneşti ale* ***Tetraevanghelului*** *şi* ***Psaltirii***, în *Cele mai vechi texte româneşti. Contribuţii filologice şi lingvistice*, coord. I. Gheţie, Bucureşti, 1982, p. 183-205.

BDD-B2-20 © 2005 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 19:47:50 UTC)

4.3.3. Mai accentuată apare grija pentru extragerea sensurilor diferitelor porţiuni de text în *Evangheliarul de la Războieni* (ms. 296 B.A.R.), care datează din prima jumătate a secolului al XVII-lea. Acest manuscris este dominat de variante pe care scriptorul le înşiruie în text (marcîndu-le, de regulă, prin **ѣ**)[6]. Apar astfel: „Pui de vipere (var. pui de năpîrcă), cine v-au spus voao să scăpaţi de mîniia ceaea ce-i să fie?"; „Deci tot pomul cela ce nu face poame bune tăiat va fi şi în foc va fi lepădat (var. aruncat)." (*Mt*., 3; 7, 10); „Şi deaca audzi Isus că Ioan fu dat (var. băgat în temniţă) să duse în Galileiu" (*Mt*., 4, 12); „Şi eşi audzul lui întru toată Siriia (var. şi eşi veastea lui preste toată Siriia). Şi-i aduseră lui de toţi bolnavii în multe chipuri cu neputinţe (var. în tot chipul cu neputinţe) şi ţinuţi de chinuri, şi îndrăciţi, şi lunateci (var. şi răzbiţi în luni noao) (var. şi slabi de vene) (var. şi slăbănogi) şi-i tămădui pre înşi. Şi dup-îns purceasără năroade multe (var. se duseră năroade multe) din Galileiu şi din dzeace cetăţi şi din Ierusalim şi din jidovime şi de pre deceaiă parte de Iordan. (*Mt*., 4, 17-25)". Tot aici apar şi glose marginale: „cîrpindu-şi mreaja sa", marcat în text cu un semn, iar pe margine, jos, după acelaşi semn „scuturîndu-şi mreaja sa". După cum se obsevă, variantele încearcă să ofere soluţii prin care diferitele segmente de text capătă fluenţă iar cititorul poate ajunge la conţinutul textului în urma unui efort mai mic, adică evitîndu-se forţarea limbii române, la care literaritatea o supunea. Totodată, unele variante, avînd rolul de a completa şi de a nuanţa soluţia iniţială, acoperă un deficit de expresie care, în opinia noastră, ţine într-o măsură de sistem, într-o alta de normă şi mult mai puţin de capacităţile traducătorului. Acest element este de mare importanţă şi poate fi observat în numeroase dintre cazurile care urmează.

Spre deosebire de multe alte texte vechi, BB are o altă concepţie: se vrea un text definitiv, într-o ediţie îngrijită, motiv pentru care nu-şi permite variante, note originale sau de alt fel[7].

De altfel, aceasta pare a fi mai curînd o caracteristică a manuscriselor. Ms. 588 B.A.R., care conţine textul povestirii *Varlaam şi Ioasaf*, are un număr mare de glose marginale şi care prezintă în mod unitar o trăsătură ce pledează în acest sens. Alături de situaţiile în care apar trimiteri la diferite cărţi biblice[8] (valabile, firește, atît pentru textul de pe coloana în limba română, cît şi pentru cel paralel, de pe coloana scrisă în slavonă), aici apar numeroase glose care, după cum se va vedea, oferă tipăriturii - care, eventual, urma manuscrisului-, posibilităţi de a opta între variante aproape identice, dar şi posibilităţi de a găsi noi soluţii prin respingerea celor deja înşirate în glose.

Apar astfel: *cu linie* g. *cu blîndeaţe* (4[r], 19), pentru sl. **тихом**; „şi ver *aduna* înţelepciunea" g. *strînge* (5[v], 14-15), pentru sl. **събирати**; *necurmată* g. *neîncetată* (20[v], 2), pentru sl. **нерпѣстаньно**; *capătîiul* g. *începătura* (8[v], 4-5), pentru sl. **главизна**; *zise* g. *grăi* (20[v], 16) pentru sl. **глаголати**; *grăite* g. *zise* (11[v], 19) pentru sl. **рѣшти**; *carnea* g. *trupul* (12[r], 17), pentru sl. **плътъ**; *vîrtutea* g. *putearea, tăriia* (19[v], 21), pentru sl. **сила**; „în vreame *scurtă*" g. *puţină* (20[r], 27), pentru sl. **маловремено** (sic!)[9]. Alături de acestea, apar şi situaţiile în care unul dintre termeni (fie cel din glosă, fie cel din text), corespunde unui împrumut din slavonă ori din limbile slave: *huliţi* g. *defăimaţ* (8[v], 2), pentru sl. **похѵлени выхом**; *cinstea* g. *slava* (6[v], 21), pentru sl. **слава**; *măriia* g. *slava* (8[v], 19), pentru sl. **слава**; *slugile* g. *ugodnicii* (24[r], 7), pentru sl. **ѹгодьникъ**; *polata* g. *curţile, curtea casei* (24[v], 6), pentru sl. **полата**; *arăpască* g. *persidească* (24[v], 9), pentru sl. **перское**; *mînat* g. *gonit* (12[r], 5), pentru sl. **гонити**. Alteori, glosa se referă la o unitate mai mare decît un cuvînt: „întocma cu apa" g. „aseamene cu apa, tocma ca şi apa, ca şi apa" (8[v], 20) pentru sl. **равноводѣ** (sic!); „şi orice veseleaşte, apoi *cu şapte părţi* mai mult întristează" g. „de şapte ori" (20[r], 6).

În mod excepţional, textul slavon alăturat cunoaşte glose precum în cazul: **предобрыи** (sic!) g. **красны** (sic!), textul românesc prezentînd *frumos*, fără vreo altă precizare[10].

---

[6] Fireşte, cunoaşterea destinaţiei textului ar putea lămuri lucrurile. O versiune de lucru, care ar servi unei revizii ulterioare, probabil manuscrise, efectuate în vederea producerii unui text definitiv, s-ar îngriji mai degrabă de a oferi numeroase soluţii aparţinînd traducătorului (sau găsite de acesta în textele consultate), decît de propriile opţiuni. Oricum, nehotărîrea celui care a notat respectivele variante este un semn clar al reflecţiilor traducătorului date de contactul limbii române cu limba din care se traducea şi, eventual, cu alte texte străine şi, probabil, româneşti.

[7] Pentru o imagine asupra situaţiei din ms. 45, vezi N.A. Ursu, *Noi informaţii privitoare la manuscrisul autograf şi la textul revizuit al* ***Vechiului Testament*** *tradus de Nicolae Spătarul (Milescu)*, în *Biblia 1688*, Iaşi, 2002, vol. II, p. I-LIV.

[8] Vezi, de pildă, p. 7[v], 11[v], 107[r], 154[r].

[9] Fie că este vorba despre un termen, o sintagmă sau despre o structură mai complexă, această precizare din partea noastră ar fi trebuit să încarce textul. Nu am considerat imperios necesară prezenţa unei astfel de observaţii, motiv pentru care, aleatoriu, am semnalat cîteva cazuri. Precum în prima parte a lucrării, nota avertizează cititorul asupra existenţei a nenumărate situaţii în care textul slavon din versiunile româneşti a fost smintit.

[10] Vezi şi 9[r], 3.

BDD-B2-20 © 2005 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 19:47:50 UTC)

Influenţată de valoarea termenului din textul slavon pare a fi glosa din: „Iară dulcile noastre în puţinea vreame sînt aicea, apoi acolo de tot sînt nimic, ce numai chin şi munci în veac *netrecuţi* ne agonisesc" g. *nedezlegaţi*. În opinia noastră, termenul din text este cel potrivit contextului, dat fiind sensul de redat. Cu toate acestea, valoarea termenului slavon utilizat, **нєраздрѣшьнъ**, a constrîns traducătorul la a da în glosă echivalentul de dicţionar al acestuia. Este de remarcat că, în acest text, spre deosebire de altele, deşi apar glose de acest tip, ele conţin echivalentul cuvîntului slavon, luat izolat, iar în text apare cuvîntul cerut de context, în vreme ce în alte texte presiunea textului de tradus face ca faptele să se prezinte invers.

După cum se observă, în toate cazurile cu care s-a exemplificat (şi care reprezintă principalul şi cel mai consistent tip de glose conţinut de ms. 588) glosele nu fac, în adevăr, decît să ofere termeni echivalenţi celor din text, reprezentînd cele mai potrivite sinonime ale termenilor utilizaţi în text. Cazurile în care cuvîntul din glosă aduce o lămurire suplimentară ori nuanţatoare, sau în care traducătorul pare a ezita ori a avea nevoie de ambele cuvinte sînt mai rare şi, oarecum incerte: *propoveduesc* g. *mărturisesc* (20^{r}, 16), pentru vsl. **проповѣдати**, dar în contextul: „Iară nădeajdea bunătăţilor ce vor să fie (care o propoveduesc Creştinii), tare iaste şi adevărată", aşadar, deşi termenul slavon era existent, curent, înţeles şi utilizat în limba română, contextul cerea nu doar sensul 'a predica, a răspîndi prin predicare', ci şi explicitarea sensului 'a crede (interior) cu tărie, a da mărturie'. Mai evident este cazul din: *răpaosul* g. *odihna* (20^{r}, 8), unde contextul: „că binele şi răpaosul vieţii aceştiia mai slab iaste decît umbra", ar fi trebuit să înlăture sensul 'moartea', pe care vrom. *răpaos* îl avea. Cu toate acestea, soluţia glosării rămîne de preferat încrederii în capacitatea de pătrundere a cititorului, cu atît mai mult cu cît, la rigoare, se poate înţelege că nu este vorba despre momentele de stare plăcută şi de destindere din această viaţă, ci că ar putea fi vorba despre momentul final al vieţii pămînteşti, care, în comparaţie cu binele suprem mărturisit de creştini, pînă şi acest rău al moţii rămîne insignifiant.

În sfîrşit, ms. 588 atrage atenţia prin două feluri de glosă, mai aparte, una de tip grafic şi una de tip fonetic. Primul tip se exemplifică prin **Тдтжл** g. **ѣ** (11^{v}, 5), unde ierul mare stă, desigur, pentru iusul mare. Invers, apare **мѣ** g. **ѫ** (12^{r}, 19). Celălalt tip, mult mai interesant, apare prin: **пънтрѹ** g. **пєнтрѹ** (9^{v}, 3-4). Este greu de arătat cu precizie ce anume impune această glosă. S-ar putea crede că *păntru* constituia un regionalism de care traducătorul era conştient sau că, ajungînd la capăt de rînd înainte de a încheia cuvîntul, nu a dorit să provoace vreo posibilă confuzie. Aceeaşi grafie, însă, **пънтрѹ**, este caracteristică textului şi, aşa cum se întîmplă sub 12^{r}, 18, unde ea reapare, cazul menţionat este singurul în care **пънтрѹ** este glosat.

4.3.4. Nu face excepţie nici manuscrisul *Cronografului*, înregistrat sub nr. 3517 de la B.A.R., text care prezintă destul de multe glose interioare, referitoare la conţinut. Beneficiarul explicit al acestor glose, cititorul, primeşte pe această cale felurite explicaţii şi echivalări care au rostul de a facilita înţelegerea textului şi de a-l situa pe acesta într-o sferă familiară cititorului. Cîteva exemple, cu valoare reprezentativă, sînt sugestive în acest sens: „atunce au făcut *chivotul*, cum s-ari chema besearica, şi casă lui Dumnedzău" (44^{v}), „lăsă loc de feace *încursoarea cea de cai*, adecă loc larg ce-ş încura caii împăratul, şi boierii, şi slujitorii, ce să cheamă greceaşte ipodromion, iară turceaşte atmeidan şi pînă astădz" (181^{v}), boieria lui să dzîcea *patrichiu*, cum am dzîce dvornic mare" (410^{r}), „*zemnolicinic* adecă măsurătorii de pămînt" (433^{r}), „la *Scutari*, ce să dzîce greceaşte Cetatea de Aur" (434^{v}), „la *Mesopotamia*, adecă unde să dzîce Între ape" (439^{v}), „un luceafăr *comit*, cum am dzîce cu chică" (452^{v}), „şi născu pre *Emmanuil*, carele să înţăleage «cu noi Dumnedzău», că *emmanuil* aşe să înţăleage în limbă jidovească" (527^{v}).

4.3.5. În CB, pe marginea paginii, apare **нѣськь** · *anină* (254), pentru ceea ce în text apare ca *năsipu*. Nota poate aparţine unui glosator de ocazie (altcineva decît scriptorul), care a notat pe margine un termen ce nu circula în zona în care se afla în acel moment textul. Cele cîteva slove astfel glosate în CB nu permit o concluzie tranşantă dar, dacă glosa ar aparţine celui care a scris textul (posibil traducător, mai curînd revizor), atunci sinonimizarea prin termen moştenit avea rolul de a lămuri. Faptul că este vorba despre un termen banal, nu despre unul religios, semnifică tendinţa (fireşte că abia schiţată, dată fiind extrema raritate a procedeului) scriptorilor de a călăuzi cititorul spre un prim nivel de înţelegere a textului. În acelaşi text, găsim **сѫдарь** · *pomisealnicu* şi **прокажень** · *gubavu* (CB, 440, 14, 15), forme ce apar singure într-un punct izolat al manuscrisului, doar prima conţinută de textul CB. Cazurile acestea ar putea reprezenta (şi această interpretare pare a fi mai aproape de realitate) situaţii în care scriptorul a cedat impulsurilor de a-şi lămuri (sau de a i se lămuri)[11] termenii respectivi.

[11] Este posibil ca revizorul să fi cerut lămuriri cuiva, concomitent făcînd respectivele notaţii marginale.

BDD-B2-20 © 2005 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 19:47:50 UTC)